

KINGA KUSZAK

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

ZWIĄZKI FRAZEOLÓGICZNE W EDUKACJI JĘZYKOWEJ DZIECKA – ZARYS PROBLEMATYKI

ABSTRACT. Kuszak Kinga, *Związki frazeologiczne w edukacji językowej dziecka – zarys problematyki* [Idiomatic expressions in a child's language education – outline of the problem]. *Studia Edukacyjne* nr 22, 2012, Poznań 2012, pp. 321-339. Adam Mickiewicz University Press. ISBN 978-83-232-2502-7. ISSN 1233-6688

The article touches on the thread of figurative language embodied in conventional idiomatic combinations in: metaphors, idioms, proverbs. The author analyzed the most important concepts relating to the figurative language using pedagogical, psychological and linguistic literature. She took note of traditional and contemporary sources of idiomatic expressions functioning in the contemporary language. In the next part she considered the thread of children's language education and what place does idiomatic education hold in contemporary propaedeutic education. The article is an introduction into the subject matter of idiomatic expressions functioning in the contemporary language.

Key words: metaphor, idiom, idiomatic expression, proverb, early school education, language education

Związek frazeologiczny, idiom, przysłowie, metafora – jako formy języka figuratywnego

Język figuratywny uważany jest za taką formę zachowania językowego, w którym określony temat jest w sposób niebezpośredni opisywany przez nośnik. Do form języka figuratywnego zalicza się m.in. idiomy, przysłowia, metafory potoczne, przenośnie. Ich podstawą jest połączenie wyrazów w związek frazeologiczny tworzący określoną (często niezmienną) jednostkę leksykalną.

Zdaniem autora największego i jednocześnie najbardziej popularnego *Słownika frazeologicznego* Stanisława Skorupki, związek frazeologiczny to każde połączenie wyrazowe. Autor ten dzieli związki frazeologiczne na trzy następujące związki:

– luźne – odznaczające się niewielkim stopniem scalenia. W tym przypadku każdy składnik zachowuje swoje znaczenie;
– łączliwe – ich stopień zespolenia jest znaczny, ale każdy z elementów zachowuje swoje znaczenie;

– stałe – charakteryzują się znacznym stopniem zespolenia, a znaczenie całości nie stanowi sumy znaczeń poszczególnych komponentów¹.

A.M. Lewicki uważa, że o tym, czy dana jednostka leksykalna może zostać uznana za związek frazeologiczny decydują cztery następujące elementy:

– nieciągłość składu – związek frazeologiczny jest jednostką leksykalną nieciągłą, złożoną z przynajmniej dwóch wyrazów;

– stałość formy – frazeologizm ma stałą formę, a możliwość dokonywania zmian w obrębie związku jest niewielka i ściśle określona; ogranicza się zasadniczo do wymiany form gramatycznych lub leksykalnych (warianty frazeologiczne);

– globalność znaczenia – suma znaczeń składników nie równa się znaczeniu całości;

– utrwalenie w systemie języka – zasadniczą cechą frazeologizmu jest jego odtwarzanie w tekstach na tej samej zasadzie, jak odtwarza się pojedynczy wyraz².

Związek frazeologiczny funkcjonuje zazwyczaj w świadomości użytkowników jako jedno pojęcie złożone z kilku słów (leksemów) i ma, jak podkreśla J. Tokarski „charakter konwencjonalny i zastosowanie ograniczone”³. Można zatem powiedzieć, że najczęściej pojęcie związku frazeologicznego odnosi się do stałego połączenia wyrazów (a nie do każdego połączenia wyrazowego, jak to proponował S. Skorupka). Przykładem takiego związku jest określenie *ptasie mleczko*, które odnosi się do bardzo konkretnego rodzaju słodczy, a jego znaczenie wyrażone wprost jako zestawienie słów *ptasie* i *mleczko* nie odzwierciedla istoty jego pośredniego znaczenia jako całości.

Natomiast, S. Sierotwiński, definiując wspomniane pojęcie, zwraca uwagę na funkcję stylistyczną związku frazeologicznego, która zależy od stopnia łączliwości frazeologicznej wyrazów, czyli „zdolności do częstego występowania razem lub ich samodzielności w połączeniach”⁴.

Związek frazeologiczny, co z kolei zauważa A. Furdal, jako grupa składająca się z dwóch, trzech lub większej liczby słów podlega takim sa-

¹ D. Podlawska, M. Świątek-Brzezińska, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa – Bielsko-Biała 2011, s. 7.

² Tamże, s. 7-8.

³ J. Tokarski, *Frazeologia i paremiologia*, [w:] *Dydaktyka nauki o języku. Wybór prac*, red. J. Podracki, Warszawa 1986, s. 202.

⁴ S. Sierotwiński, *Słownik terminów literackich*, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1986, s. 304.

mym prawom składniowym, jak pojedynczy wyraz i dostosowana jest do praw słowotwórczych. Wyrazy wchodzące w skład grupy syntaktycznej, odnoszącej się do jednego pojęcia, powiązane są ze sobą stosunkiem podrzędności, a więc występuje w tym zestawie wyraz nadrzędny i wyraz podrzędny⁵.

S. Bąba zwraca uwagę na zasady poprawnego posługiwania się frazeologizmami i wyodrębnia zasady:

- 1) stabilności struktury formalnej frazeologizmu;
- 2) stabilności struktury semantycznej frazeologizmu;
- 3) stabilności leksykalnego kontekstu frazeologizmu;
- 4) semantycznego i stylistycznego zharmonizowania frazeologizmu z tłem leksykalnym wypowiedzi;

5) umiaru w nasycaniu wypowiedzi frazeologią⁶. Są one, jak pisze autor, powiązane z czterema kryteriami poprawności językowej, a mianowicie z kryterium:

- uzualnym, odnoszącym się do zgodności użycia środka językowego ze zwyczajem społecznym,
- historycznym, czyli kryterium trwałości tradycji użycia danego środka językowego,
- estetycznym, gdzie połączenie wyrazów w trwałe związki uwzględnia również to kryterium,
- sensowności, w którym każdy związek frazeologiczny wyraża ściśle określoną treść.

T. Milewski zwraca natomiast uwagę, iż związki frazeologiczne powstają w wyniku

stabilizacji starych wyrazów w nowej wartości znaczeniowej (...) Podobnie następuje niekiedy w języku stabilizacja jakiegoś nowego znaczenia całych grup wyrazowych użytych przenośnie w tekście⁷.

W ten sposób na podstawie jednego związku frazeologicznego w potocznym użyciu powstają inne, np.: *kota nie ma myszy harcuja* i *kota nie ma myszy tańcuja*.

Pojęciem tożsamym z pojęciem związku frazeologicznego jest pojęcie frazeologizmu, które I. Półciennik i D. Podlawska definiują jako „utrwalone zwyczajem połączenie dwu lub więcej wyrazów. Jego znaczenie jest całościowe i przenośne, nie wynikające ze znaczenia poszczególnych składników”⁸. S. Bąba dodaje, że frazeologizmy semantycznie nieregul-

⁵ A. Furdal, *Językoznawstwo otwarte*, Opole 1977, s. 143.

⁶ S. Bąba *Twardy orzech do zgryzienia, czyli o poprawności frazeologicznej*, Poznań 1986, s. 43.

⁷ T. Milewski *Językoznawstwo*, Warszawa 1967, s. 82-83.

⁸ I. Półciennik, D. Podlawska, *Słownik wiedzy o języku*, Warszawa – Bielsko-Biała 2008, s. 75-76.

larne (*robić z gęby cholewę, zwinąć chorągiewkę*) nazywa się także „idiomami” i „zwrotami idiomatycznymi”⁹. Natomiast, A.M. Lewicki pod pojęciem zwrotu idiomatycznego rozumie

zbiór połączeń wyrazów utrwalonych w pamięci ludzi mówiących danym językiem i reprodukowanych przez nich świadomie zawsze w formie składników nieciągłych, realizujących ten sam wariant semantyczny oraz ten zbiór szablonów gramatycznych¹⁰.

Zdaniem S. Skorupki, idiomy należy uznać za związki stałe, czyli związki o nienaruszalnym składzie, zaś stałość składu słownego należy traktować bardzo rygorystycznie. Poszczególnych elementów tego związku nie można ani usuwać, ani zamieniać, ani dodawać do nich innych elementów. Idiomy wykorzystują ponadto przenośne użycie wyrazu „polegające na tym, że jego znaczenie leży poza zakresem jego wartości”¹¹. Tak więc, pojęcie idiomu odnosi się tylko do pewnej grupy związków frazeologicznych – związków stałych o nienaruszonym składzie. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że pojęcie „idiomu” ma swoje źródło w języku greckim i oznacza: „specjalny obyczaj”¹².

Termin „idiom”, zdaniem wielu autorów, jest tożsamy z „terminem idiomatycznym”, odnoszącym się do frazeologizmów istniejących tylko w danym języku, które jednocześnie nie mają swoich dosłownych odpowiedników w innych językach lub mają określenia (idiomy) o zbliżonym, choć nie identycznym znaczeniu. Ich przełożenie na inny język wymaga konstrukcji opisowej lub użycia idiomu charakterystycznego dla tego języka, na który jest przekładane. Omawiając wspomniane powyżej pojęcie, należy zaznaczyć, że w praktyce idiomy zawierają wyrazy, które poza określonym związkiem frazeologicznym nie występują w języku codziennym, np. *nie dać za coś złamanego szeląga, znać kogoś jak zły szeląg*. Elementem, który praktycznie nie występuje w innym kontekście jest *szeląg*. D. Buttler dodaje, iż w obrębie stałego związku frazeologicznego, jakim jest idiom, nie można, bez naruszenia normy leksykalnej, wymieniać nie tylko poszczególnych elementów, ale nawet zamieniać ich kolejności i form morfologicznych. Naruszenie któregokolwiek z tych rygorów prowadzi, zdaniem autorki, do defrazeologizacji związku, czyli przekształcenia go w zupełnie inną jednostkę frazeologiczną, a mianowicie

⁹ S. Bąba *Twardy orzech do zgryzienia, czyli o poprawności frazeologicznej*, Poznań 1986, s. 9.

¹⁰ A.M. Lewicki, *Wprowadzenie do frazeologii syntaktycznej. Teoria zwrotu frazeologicznego*, Katowice 1976, s. 108.

¹¹ T. Milewski, *Językoznawstwo*, Warszawa 1967, s. 77.

¹² Tamże, s. 83.

w luźną konstrukcję składniową o zupełnie odmiennej treści¹³. Istnieje jednocześnie możliwość, i dowodzą tego konkretne funkcjonujące przykłady, że zdefrazeologizowane związki nabierają znaczenia nowych frazeologizmów, np. *nie dać za coś złamanego szeląga* przekształcone zostało we współczesnej polszczyźnie w *nie dać za coś złamanego grosza*.

Oprócz związków stałych wyróżnia się związki łączliwe, zwane frazemami lub połączeniami frazeologicznymi. Są to „utrwalone związki wyrazów, których sens mieści się w zakresie znaczeniowym wyrazu dominującego semantycznie”¹⁴. Członem dominującym związku może być np. rzeczownik: *walka z wiatrakami*, czasownik: *zasiać niepokój*, przymiotnik *jaki taki*, przysłówek *jak makiem zasiał*. Zasadnicza trudność w posługiwaniu się frazemami polega na zapamiętaniu i użyciu ich tylko w ramach możliwych, zaakceptowanych przez językoznawców, osadzonych w tradycji językowej połączeń wyrazowych, bowiem „tolerowanie szeroko rozumianej wynalazczości językowej mogłoby w rezultacie bardzo szybko doprowadzić do zakłócenia ciągłości języka, zagrozić stabilności jego normy”¹⁵.

Przegląd literatury pozwala dostrzec jeszcze jedną grupę związków frazeologicznych, a mianowicie metafory potoczne, zwane przysłowiami, które w odróżnieniu od metafor literackich stanowią wielokrotnie powtarzane zestawienia słowne o znaczeniu powszechnie rozumianym przez użytkowników języka. Przyjmują formę krótkiego, treściwego zdania anonimowego, pochodzenia ludowego, wyrażającego spostrzeżenia obyczajowe, psychologiczne, myśl ogólną, często w formie przenośnej¹⁶. Do połowy XVII wieku przysłowia określano mianem przypowieści, zaś sama nazwa przysłowie ma swoje źródło w łacińskim *proverbium*, gdzie *pro* oznacza „zamiast”, a *verbum* – „słowo”. Wskazuje tym samym, że przysłowie używa się zamiast zwykłych słów¹⁷.

J. Krzyżanowski, definiując powyżej wspomniane pojęcie, zauważa, iż przysłowie jest

samodzielnym zdaniem, nieraz rymowanym, zawierającym jakiś obraz słowny (trop), a więc porównanie, przenośnię lub zamiennik. Wskutek tego po stronie znaczeniowej (treściowej) ma on zawsze znaczenie podwójne, literalne, czyli dosłowne oraz przenośne, niekiedy zwane alegorycznym, powszechnie jednak rozumiane¹⁸.

¹³ D. Buttler, *Zagadnienia poprawności leksykalno-semantycznej*, [w:] *Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności leksykalnej (słownictwo rodzime)*, red. D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz, Warszawa 1982, s. 211.

¹⁴ D. Podlawska, M. Świątek-Brzezińska, *Słownik frazeologiczny*, s. 11.

¹⁵ Tamże, s. 18.

¹⁶ S. Sierotwiński, *Słownik terminów literackich*, s. 201.

¹⁷ K. Kłosińska, *Słownik przysłów. Przysłownik*, Poznań 2012, s. 10.

¹⁸ J. Tokarski, *Frazeologia i paremiologia*, [w:] *Dydaktyka nauki o języku*, s. 204.

Podobnie ujmuje je J. Pelc, pisząc, iż

przysłowie jest tworem językowym o osobliwym charakterze. W aspekcie semantycznym można je scharakteryzować jako znak znaku, zaś w aspekcie pragmatycznym jest formą, której zrozumienie wymaga szczególnej znajomości konwencji języka¹⁹.

J. Bralczyk dodaje, że dobór słów w przysłowiu jest celowy, ma przekazywać określoną prawdę „nierządkiem o jakiś magicznych zależnościach”²⁰.

Zdaniem K. Kłosińskiej, przysłowie różni się od frazeologizmu i ma znaczenie „dwustopniowe” – mówi o jakiejś określonej sytuacji, z której wynika określona zasada bardziej ogólnej²¹.

Wiele powszechnie funkcjonujących przysłów to tzw. klisze, czyli określenia nadające się do wykorzystania w różnych kontekstach. Formułowane są za pomocą przenośni możliwych do zastosowania w różnorodnych sytuacjach i kontekstach²². Jak podkreśla I. Kurcz, metafora zawarta w przysłowiu „zostaje zrozumiana, jeśli związek między podmiotem a nośnikiem zostanie odkryty, a możliwe jest to tylko wtedy, gdy uchwycimy istotę podłoża”²³. Pojęcie metafory pojawia się też jako niezależna jednostka frazeologiczna. J. Skrzetuski uważa, że metaforę analizujemy jako wyrażenie składające się z dwu lub trzech terminów, w którym dwa podstawowe stanowią wyraz określany i wyraz określający. Terminem trzecim jest tzw. pośrednik, który uzasadnia związek wyrazu określającego (*determinans*) i określanego (*determinantum*), albo całość wyrażenia metaforycznego tworzącego nowy sens²⁴. Definiując pojęcie metafory, S. Sierotwiński zwraca uwagę, iż jej cechą charakterystyczną jest to, że

zespół wyrazów zyskuje odmienne znaczenie od tego, jakie wynikałoby ze znaczeń poszczególnych wyrazów, jest nowym zestawieniem semantycznym, które nie da się odtworzyć przy użyciu innych wyrazów²⁵.

Zdaniem tego autora, w metaforze wykorzystuje się możliwość kojarzenia ze sobą nawet bardzo odległych pojęć. W literaturze językoznaw-

¹⁹ K. Wiejak, *Poznawcze aspekty interpretacji przysłów*, Lublin 2011, s. 32.

²⁰ J. Bralczyk, *Porzekadła na każdy dzień*, Warszawa 2009, s. 5.

²¹ K. Kłosińska, *Słownik przysłów*, s. 13.

²² K. Szymanek, *Metafora w perswazji*, [w:] *Aspekty kompetencji komunikacyjnej*, red. B. Sierocka, Wrocław 2005, s. 182.

²³ I. Kurcz, *Charakterystyka kompetencji językowej-reprezentacje umysłowe*, [w:] *Język jako przedmiot badań psychologicznych, psycholingwistyka ogólna i neurolingwistyka*, red. I. Kurcz, H. Okuniewska, Warszawa 2011, s. 117.

²⁴ A. Dziurda-Multan, *Dziesięć sposobów tworzenia nazw*, Lublin 2008, s. 61.

²⁵ S. Sierotwiński, *Słownik terminów literackich*, s. 141.

czej wyodrębnia się dwa typy metafor: potoczne i poetyckie. Różnica między nimi dotyczy stopnia oryginalności skojarzonych słów. Metafory potoczne ujmują się w kategoriach stałych, funkcjonujących w powszechnej świadomości związków frazeologicznych i często określa się je mianem „skamielin” lub „metafor zamrożonych”. Z kolei, metafory literackie (poetyckie) powstają jako „rezultat indywidualnej odkrywczosci i sztuki językowej”²⁶. W niniejszym opracowaniu przedmiotem mojego zainteresowania czynię metafory potoczne, będące stałym połączeniem określonych wyrazów o powszechnie rozumianym znaczeniu. Jak podaje K. Wiejak, metafora

oznacza dwupłaszczyznową konstrukcję semantyczną przedstawiającą daną rzecz, jakby była ona rzeczą całkiem inną, a jednak w określony sposób podobną do tej pierwszej²⁷.

Podjmując namysł nad rozumieniem metafory, warto odwołać się do słów M.R. Mayerowej, która podkreśla, iż

metafory stanowią część zbioru wyrażen wielowrazowych tak skonstruowanych, że jeśli się przypisze każdemu z wyrazów znaczenie przysługujące mu jako właściwe w kodzie danego języka, to uzyskuje się wyrażenie niespójne. Spośród tak wyróżnionych wyrażen niespójnych metaforami są tylko te, które pozwalają uchwycić mechanizm motywacji dla takiego właśnie połączenia wyrazów²⁸.

W literaturze przedmiotu wyodrębnia się kilka zasadniczych typów metafor, czyli:

- metafory typu porównania,
- metafory typu zagadki,
- metafory typu epitety,
- metafory przypisujące przedmiotowi opisywanemu właściwości zupełnie innego przedmiotu,
- metafory, w których jeden z członów (czasownik) można traktować jako swoistą zagadkę²⁹.

Świadome posługiwanie się językiem figuratywnym wymaga rozumienia umowności znaku językowego oraz przekonania o konwencji jego użycia, czyli wiedzy, że określone słowo w zestawieniu z innymi słowami zyskuje zupełnie inne, przenośne znaczenie. Jak piszą J. Bartmiński i R. Tokarski,

²⁶ A. Ządęcka-Cekiera, *Określenia metaforyczne w języku uczniów klas I-III szkoły podstawowej*, [w:] *Edukacja artystyczna a metafora*, red. W. Limont, B. Didkowska, Toruń 2008, s. 253.

²⁷ K. Wiejak, *Poznawcze aspekty*, s. 31.

²⁸ M. Szymańska, *Metafory w twórczych wypowiedziach pisemnych uczniów*, Kraków 2012, s. 17.

²⁹ Tamże, s. 19.

znak językowy i skorelowane z nim znaczenie jest uwikłane w relacje do użytkowników języka (zbiorowej świadomości językowej użytkowników, choć dla niektórych typów tekstów znacząca staje się również zindywidualizowana kompetencja językowa) z drugiej zaś – do odpowiadającej jednostce rzeczywistości pozajęzykowej³⁰.

Posługiwanie się nim układa się w triadę: użytkownik języka – określony znak językowy – rzeczywistość pozajęzykowa, którą ten znak odzwierciedla. Aby posługiwać się związkiem frazeologicznym, użytkownik powinien znać i rozumieć pewne konwencje znaczeniowe, by umieć właściwie odkryć, uchwycić i zdefiniować ich sens. Związek frazeologiczny funkcjonuje bowiem jako pojedyncza jednostka leksykalna a nie zdanie, nawet gdy składa się z kilku wyrazów. Jego interpretacja wymaga więc nie tylko wiedzy i doświadczenia językowego (odnoszących się do umiejętności rozbioru zdania na poszczególne elementy składowe), ale też odpowiednich dyspozycji, wśród których wskazuje się m.in. umiejętności myślenia, rozumowania, dysponowanie teorią umysłu, językową i meta-językową, pamięć, którą należy rozwijać w procesie edukacji szkolnej.

Tradycja językowa jako źródło związków frazeologicznych

Źródeł konwencjonalnych związków frazeologicznych należy dopatrywać się w tradycji językowej. S. Bąba i J. Liberek, analizując popularne frazeologizmy, podkreślają, iż

kształtujący się przez wieki zbiór jednostek frazeologicznych dobrze odzwierciedla, szczególnie jeśli weźmie się pod uwagę związki najbardziej stabilne (czyli trwające od staropolszczyzny w niezmienionej postaci i znaczeniu) i recesywne (powoli wychodzące z obiegu), specyfikę rozwoju polskiego kręgu kulturowego³¹.

Trzeba jednak wyraźnie podkreślić, że pierwotne znaczenie powszechnie używanych związków frazeologicznych odległe jest od współcześnie nadawanego im znaczenia. Używając utrwalonych w naszym systemie językowym frazeologizmów (także przysłów), powtarzamy je intuicyjnie zgodnie z pewną przyjętą konwencją ich użycia. Chcąc w sposób bardziej obrazowy, plastyczny, ekspresyjny wyrazić określone treści, użytkownicy języka sięgają po wyrażenia funkcjonujące w języku „odziedziczonym” po poprzednich pokoleniach, zupełnie nie podejmując namysłu

³⁰ J. Bartmiński, R. Tokarski, *Definicja semantyczna: czego i dla kogo?* [w:] *O definicjach i definiowaniu*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin 1993, s. 47.

³¹ S. Bąba, J. Liberek, *Ze studiów nad frazeologią współczesnego języka polskiego*, Poznań 2011, s. 10.

nad ich etymologią. Pochodzenie niektórych frazeologizmów sięga czasów starożytnych. Źródeł współczesnych związków frazeologicznych można poszukiwać w: mitologii, Biblii, historii, literaturze, dawnych obyczajach, wojskowości, obserwacji zachowań ludzi i zwierząt, rolnictwie, rzemiośle, dawnym wymiarze sprawiedliwości, obserwacji otaczającej rzeczywistości, kulinariach, gwarach miejskich³². Właściwie każda epoka stworzyła charakterystyczne dla siebie frazeologizmy, które stały się elementami współczesnego języka. D. Buttler podkreśla wręcz, że „metaforyka każdego okresu jest swoistym odbiciem roli, jaką w życiu współczesnych użytkowników polszczyzny odgrywają pewne dziedziny realiów”³³.

Część funkcjonujących w języku frazeologizmów to, jak określa D. Buttler, „unikaty leksykalne” stosowane w pewnych kontekstach niemal automatycznie. Słowa w nich zawarte nie występują jednak we współczesnej polszczyźnie poza ściśle określonym związkiem. Do takich unikatów leksykalnych D. Buttler zalicza na przykład określenie „lik”, które współcześnie spotykane jest jedynie w związku *bez liku*, a jeszcze na przełomie XVIII i XIX wieku było słowem o łączliwości swobodnej, to znaczy, że łączyło się z wieloma innymi słowami np. *lik wojska, lik jeźdźnych, pod likiem, iść do liku, skończyć lik*³⁴. J. Podracki dodaje, iż początkowo słowo to oznaczało nazwę czynności – liczenie, jednak wkrótce uległo procesowi konkretyzacji i ustabilizowało się w znaczeniu słowa „suma, ilość”, stając się synonimem liczby³⁵. Podobnie określenie „rokować” jeszcze na początku XX wieku występowało zamiennie z „zapowiadać” i używano je w różnych kontekstach znaczeniowych, np. *rokować długie trwanie czegoś, rokować szczęśliwą podróż*. Obecnie, jak pisze D. Buttler, zacieśniło się wyłącznie do pojęcia *rokować nadzieje*³⁶. Równie wiele kontekstów użycia odnotowano w odniesieniu do słowa „ambaras”. U schyłku XIX wieku tworzyło ono gamę różnorodnych połączeń i można je było spotkać w następujących związkach: *wyprowadzić z ambarasu, wprawić w ambaras, wybrnąć z ambarasu*, czy funkcjonujące do dzisiaj *mieć z czymś ambaras*³⁷. W XVIII wieku powszechnie używanym słowem był rzeczownik „umór”. Oznaczało ono śmierć, zgubę, zagładę, ale także używano je dla określenia „pełnego wyczerpania czegoś”. Do niedawna, jak wskazuje J. Podracki, używany był zwrot *zakochać się w kimś na umór*, co oznaczało kochać kogoś bez pamięci, bardzo mocno. Współcześnie określenie to stosowane jest wyłącznie w jednym kontek-

³² I. Płóciennik, D. Podlaska, *Słownik wiedzy o języku*, s. 81-83.

³³ D. Buttler *Zagadnienia poprawności*, s. 160.

³⁴ Tamże, s. 198.

³⁵ J. Podracki, *Putapki językowe – w szkole i nie tylko...*, Warszawa 2000, s. 38-39.

³⁶ D. Buttler *Zagadnienia poprawności*, s. 198.

³⁷ Tamże.

ście sytuacyjnym i odnosi się do *picia na umór*³⁸. Równie ciekawe było pierwotne użycie nieistniejącego już dziś słowa „rozpuknąć się”, oznaczające rozpęknąć się, pęknąć, które obecnie używane jest w jednym kontekście znaczeniowym w związku frazeologicznym *śmiać się do rozpuku*. Warto też zwrócić uwagę na określenie „kozera”, funkcjonujące współcześnie we frazeologizmie *nie bez kozery*, które pierwotnie oznaczało „atut, uprzywilejowaną kartę w grze”, ale też odnosiło się do „gry w karty”, oznaczając „kanciarza, hazardzistę”. Obecnie znajdujemy tylko jedno jego zastosowanie w zwrocie *nie bez kozery*, czyli jak podają D. Podlawska i M. Świątek-Brzezińska „nie bez powodu, przyczyny”³⁹. Także określenie *wyrwać się niczym filip z konopi* utraciło swoje pierwotne znaczenie. Przeciętny użytkownik nie zdaje sobie zazwyczaj sprawy, że nie odnosi się ono do „Filipa” tylko „filipa”. Jak wskazuje J. Miodek, ten zwrot przeszedł do naszego języka z białoruszczyzny, gdzie „filip” jest synonimem zająca⁴⁰.

Współczesne związki frazeologiczne mają też swoje źródła w świecie polityki, a wiele tzw. nowych frazeologizmów zostało ukształtowanych przez rzeczywistość mediów i reklamę. Jak pokazują badania frazeologizmów używanych w reklamie, nie tylko popularyzuje ona pewne z nich, ale też „przywraca do życia” niektóre zapomniane lub mało powszechne. Przykładem może być następujący slogan reklamowy: *fortuna się kołem nie toczy, fortuna się toczy owocem*, o którym Z. Sawaniewska-Mochowa i W. Moch piszą następująco

sentencjonalność przysłowia-pierwowzoru została tu zgrabnie i dowcipnie odniesiona zarówno do sytuacji producenta, jak i konsumenta. Losy Fortuny zależą przecież od tego, czy owocowy interes będzie się toczył, a zdrowie, a więc los spożywających owe soki są uzależnione w pewnej mierze od tego, czy będziemy połykać witaminy w płynie, czy też nie⁴¹.

Na temat innowacji frazeologicznych we współczesnej reklamie pisze też A. Lusińska, analizując między innymi slogan reklamowy *Z Kasią ci się upiecze*, który wykorzystuje frazeologizm *upiekło się coś komuś*, które oznacza, iż wyszło komuś coś, uszło bezkarnie, kara go minęła, coś się komuś udało. Jak autorka zauważa, „mamy tu przykład defrazeologizacji kontekstowej frazeologizmu i gry dwoma jego znaczeniami: przenośnym i dosłownym”⁴².

³⁸ J. Podracki, *Pułapki językowe*, s. 37.

³⁹ D. Podlawska, M. Świątek-Brzezińska, *Słownik frazeologiczny*, s. 173.

⁴⁰ J. Miodek, *Odpowiednie dać rzeczy słowo. Szkice o współczesnej polszczyźnie*, Wrocław 1987, s. 147.

⁴¹ Z. Sawaniewska-Mochowa, W. Moch, *Poradnik językowy. Polskie gadanie*, Wrocław 2000, s. 60.

⁴² A. Lusińska, *Reklama a frazeologia. Teksty reklamowe jako źródło nowych frazeologizmów*, Toruń 2010, s. 33.

Zarysowując zaledwie wybrany wycinek wiedzy o etymologii konwencjonalnych połączeń wyrazowych, pragnę zasygnalizować interesującą źródłosłów wielu z nich, ciekawe, często niebanalne pochodzenie, zmienność generowaną przez zmieniającą się rzeczywistość historyczną, gospodarczą, społeczną, kulturową itp. Wiedza użytkowników na temat pochodzenia powszechnie używanych określeń, ich zmienności wynikającej ze zmian samego języka jest jednak niewielka, żeby nie powiedzieć – znikoma⁴³. Sytuacja ta nie napawa niestety optymizmem, gdyż znajomość tradycji, „osadzenie w niej” kształtuje świadomość językową, stanowi ważny element konstruujący tożsamość jednostek posługujących się określonym językiem. J. Kowalikowa postuluje więc zmiany w kształceniu nauczycieli polonistów i nauczycieli edukacji wczesnoszkolnej. Jak podkreśla wspomniana autorka,

w przypadku nauczania wczesnoszkolnego, gdzie bardzo dużo mówi się o komunikacji jako metodzie i celu, lecz w sposób przede wszystkim syntetyczny, bez przywiązywania wagi do jej systemowojęzykowej determinanty, samo doskonalenie umiejętności mówienia i pisania nie wystarczy. Musi mu towarzyszyć ugruntowanie i poszerzanie wiedzy językowej⁴⁴.

Edukacja językowa w klasach młodszych szkoły podstawowej uwzględniająca cztery aspekty rozwoju języka – zarys problematyki

Proces kształcenia językowego w zakresie języka ojczystego rozpoczyna się od pierwszych miesięcy życia jednostki i początkowo realizowany jest dzięki spontanicznym kontaktom z opiekunami. W ten sposób jednostka opanowuje podstawy języka ojczystego. Jednocześnie, dzięki codziennym relacjom społecznym, naśladując mowę dorosłych, przyswajają także popularne związki frazeologiczne, w tym metafory potoczne, przysłowia, idiomy. Z czasem uczy się rozszyfrowywania ich znaczeń i zaczyna rozumieć symbolikę języka figuratywnego. Podstawowa umiejętność dekodowania określeń wyrażonych nie wprost, metaforycznych pojawia się już w wieku przedszkolnym. Wówczas dziecko zaczyna rozumieć zagadki słowne, żarty, rebusy językowe. Jednak dopiero w młodszym wie-

⁴³ Więcej na temat pochodzenia i tradycji użycia związków frazeologicznych oraz ich zmienności w pracy: K. Kuszak, *Świat związków frazeologicznych językiem dziecka. Teoria – badania – inspiracje praktyczne* – publikacja w przygotowaniu.

⁴⁴ J. Kowalikowa, *System i komunikacja w kształceniu językowym i w edukacji lingwistycznej nauczycieli*, [w:] *Problemy edukacji lingwistycznej. Kształcenie języka ojczystego dziecka*, t. I, red. M.T. Michalewska, M. Kisiel, Kraków 2002, s. 16.

ku szkolnym intensywnie rozwija się symboliczna funkcja języka. W tym też okresie dzieci osiągają lepszą zdolność interpretacji tzw. pośrednich aktów mowy⁴⁵. Ten okres powinien stać się etapem intensywnej edukacji frazeologicznej.

W metodyce edukacji elementarnej podkreśla się, że w klasach młodszych szkoły podstawowej najczęściej realizuje się trzy główne działy edukacji językowej, stymulujące rozwój następujących rodzajów czynności językowych: mówienie, czytanie i pisanie⁴⁶. Należy też nadmienić o czwartej, niezwykle istotnej czynności, jaką jest słuchanie, co czyni np. Z. Tarkowski⁴⁷, formułując zadania kształtujące sprawność komunikacyjną w różnych płaszczyznach języka. Od słuchania (w pierwszych tygodniach, miesiącach życia) rozpoczyna się przecież cały proces opanowania języka przez jednostkę. Słuchania nie może też zabraknąć w początkowej edukacji językowej dziecka, co podkreśla m.in. A. Brzezińska, pokazując, iż stanowi ono konieczny aspekt do opanowania umiejętności czytania (najpierw głośnego, następnie cichego – tzw. właściwego). Jak słusznie zaznacza autorka, „nie można nauczyć się mówić bez opanowania umiejętności rozumienia mowy słuchanej”⁴⁸. Podobnie, na co wskazuje w dalszej części swoich rozważań, „warunkiem skutecznego uczenia się czytania jest wcześniejsze opanowanie umiejętności uważnego słuchania”⁴⁹.

Z kolei, opanowanie języka pisanego wymaga zbudowania podstaw w postaci umiejętności mówienia (w aspekcie fonologicznym, gramatycznym, semantycznym i pragmatycznym) i słuchania (w aspekcie percepcyjnym, pamięci słuchowej itp.). Działania koncentrujące się na słuchaniu i mówieniu powinny wyraźnie wyprzedzać proces szkolnego opanowania czytania i pisania. Umiejętność operowania językiem pisanym zaszczepa się bowiem, co podkreśla m.in. Z. Dołęga, na „dobrze rozwiniętych funkcjach percepcyjnych (dostrzegania, różnicowania) i wykonawczych (wytwarzania dźwięków w ich najróżniejszych połączeniach, ich analizy i syntezy)”⁵⁰.

Z. Klemensiewicz dodaje, że mówienie jest „naturalnym, najwcześniejszym i najtrwalszym objawem językowej działalności człowieka, w której odbija się i wyraża jego umysłowe, uczuciowe i wolicjonalne ży-

⁴⁵ A. Twardowski, *Kształcenie dialogowej kompetencji komunikacyjnej u uczniów niepełnosprawnych intelektualnie*, Kalisz – Poznań 2002, s. 19.

⁴⁶ H. Baczyńska, *Metodyka języka polskiego w 1-3 szkoły podstawowej*, Warszawa 1985, s. 39.

⁴⁷ Z. Dołęga, *Promowanie rozwoju mowy w okresie dzieciństwa – prawidłowości rozwoju, diagnozowanie i profilaktyka*, Katowice 2003, s. 195.

⁴⁸ A. Brzezińska, *Gotowość dzieci w wieku przedszkolnym do czytania i pisania*, Poznań 1987, s. 15.

⁴⁹ Tamże.

⁵⁰ Z. Dołęga, *Promowanie*, s. 136.

Tabela 1

Przykładowe zadania kształcące język w czterech jego aspektach
(cztery rodzaje czynności językowych)
na poziomie edukacji wczesnoszkolnej (zestawienie własne)

Płaszczyzny	Sprawności			
	sluchanie	mówienie	czytanie	pisanie
Fonologiczna/ ortograficzna	wsluchiwanie się w zmieniającą się intonację osoby recytującej wiersz	zwracanie uwagi na opozycje fonologiczne (np. koskosz), wyraźne ich artykulowanie	ćwiczenia w czytaniu z uwzględnieniem wyrazów o określonej trudności fonologicznej	poprawne zapisywanie podanych wyrazów zawierających trudność ortograficzną (pisanie ze słuchu)
Gramatyczna	wstawianie brakujących słów (do tekstu z lukami) po wysłuchaniu tekstu	przekształcenie wypowiedzi niepoprawnej w wypowiedź prawidłową pod względem gramatycznym	korygowanie błędnie zapisanych zdań (błędy gramatyczne)	uzupełnianie luk w zdaniach z uwzględnieniem określonej zasady gramatycznej
Leksykalna	poznawanie nowych słów zawartych w czytanych przez nauczyciela utworach literackich, w celowo konstruowanych wypowiedziach innych osób	używanie nowych słów, zwrotów w konstruowanych przez uczniów wypowiedziach	czytanie z wyszukiwaniem nowych słów w tekście	użycie w tekście określonych środków językowych, np.: synonimów, antonimów, tworzenie deminutiwów, augumentatiwów itp.
Kontekstualna	uchwycenie znaczenia słowa w kontekście innych słów	stawianie pytań i formułowanie odpowiedzi	czytanie tekstu w celu uzyskania odpowiedzi na określone pytania	ćwiczenie umiejętności syntetycznego ujmowania przeczytanego tekstu w formie pisemnej (streszczenie)
Pozajęzykowa	reagowanie niewerbalne na komunikaty innych osób	używanie gestów, mimiki, jako elementów dookreślających komunikat	ćwiczenia kształtujące właściwe tempo czytania, intonację itp.	ćwiczenia grafomotoryczne przygotowujące do pisania

cie”⁵¹. W trakcie edukacji szkolnej uczeń ma okazję „konkretyzować w materiale językowym wytwory i przebiegi swych myśli, uczuć i pragnień; w operacji słowotwórczej, dorabiać się pewnej dojrzałości myśle-

⁵¹ Z. Klemensiewicz, *O potrzebie kształcenia sprawności mowy*, [w:] *Metodyka nauczania języka polskiego. Wybór prac*, red. J. Podracki, J. Porayski-Pomsta, E. Sękowska, Warszawa 1984, s. 36.

nia⁵². Powinien w sposób coraz bardziej świadomy korzystać z dostępnych środków językowych podczas werbalnego przekazywania swoich myśli w formie mówionej. Dopiero na tej podstawie możliwe jest kształtowanie umiejętności pisania od etapu uczenia się alfabetu, do operowania różnymi gatunkami tekstów (z wykorzystaniem różnych środków stylistycznych) jako wytworów czynności pisania.

Warto jednak nadmienić, że w trakcie wspomnianych powyżej działań rozwijających cztery sprawności językowe, w ich różnych formach uczeń ma (powinien mieć) okazje do zetknięcia się ze stałymi połączeniami frazeologicznymi, zawartymi zarówno w spontanicznych, jak i celowo formułowanych wypowiedziach innych osób i czytanych oraz analizowanych tekstach literackich. Nasylenie „języka szkolnego” stałymi połączeniami frazeologicznymi powinno stanowić pretekst do pracy nad bogaceniem biernego i czynnego zasobu frazeologicznego uczniów już w młodszych klasach szkoły podstawowej.

Refleksje na temat wykorzystania związków frazeologicznych w edukacji elementarnej

Z. Klemensiewicz zwraca uwagę, iż zasobność słownikowo-frazeologiczna i sprawność składniowa rozstrzygają o swobodzie wypowiedzi ucznia. Idąc tym tropem, edukacja propedeutyczna powinna tworzyć podstawy zasobu frazeologicznego ucznia, które w dalszych latach edukacja szkolna będzie rozwijać i wzbogacać.

Rozwijanie umiejętności mówienia (później także pisania) z wykorzystaniem dostępnych w języku związków frazeologicznych wymaga zróżnicowania sytuacji edukacyjnych, w których uczestniczy dziecko. Szczególnie chodzi tu o zróżnicowanie lingwistyczne, pragmatyczne, społeczne, kulturowe i osobiste⁵³. W moim odczuciu, powinno przybierać formę „kąpieli frazeologicznej”⁵⁴, podczas której dziecko ma okazję „osłuchać się” z różnymi środkami językowymi, analizować je, podejmować próbę wyjaśniania ich pośredniego znaczenia, ale też używać w różnych sytuacjach i kontekstach językowych, poszukiwać adekwatnych w danej sytuacji środków językowych. Szczególnie język nauczyciela powinien obfitować w przemyślane i celowo dobrane połączenia frazeologiczne, gdyż „mode-

⁵² Tamże.

⁵³ D. Klus-Stańska, *Jak nie rozwijać mowności dzieci, czyli o tzw. pogadance szkolnej*, [w:] *Edukacja polonistyczna na rozdrożach. Spotkania z językiem polskim w klasach I-III*, red. D. Klus-Stańska, M. Dągiel, Olsztyn 1999, s. 27-28.

⁵⁴ K. Kuszak, *Świat związków frazeologicznych*.

lują one aktywność werbalną dziecka”⁵⁵. Podczas wypowiedzi kierowanej zarówno do konkretnego ucznia, jak i całej klasy, nauczyciel operuje dobranymi połączeniami frazeologicznymi (np. przysłowiami, metaforami, porównaniami) w celu zaciekawienia dziecka, wywołania pytań, wyjaśnień. Podkreślić jednak należy, iż wychowawca sam stanowiąc wzór umiejętnego operowania zróżnicowanymi środkami językowymi, powinien jednocześnie umieć podjąć działania mające na celu doskonalenie umiejętności użycia różnych środków stylistycznych przez uczniów z klas I-III w trakcie wspólnych działań realizowanych podczas lekcji, do których można zaliczyć:

- gromadzenie wyrażeń, zwrotów, a więc stałych połączeń frazeologicznych typu: szybki jak błyskawica;
- poszukiwanie i zestawianie określeń o podobnym znaczeniu (np. szybki jak wiatr, szybki jak błyskawica);
- używanie porównań, przenośni będących wynikiem stałego połączenia wyrazów (np. ze wstydu był czerwony jak burak);
- używanie związków frazeologicznych zależnie od kontekstu sytuacyjnego.

Zdaniem J. Kulpy i R. Więckowskiego,

w kształtowaniu u dzieci umiejętności redagowania barwnych tekstów zmierzamy do tego, aby odczuły one, na czym owa barwność polega oraz chodzi o rozbudzenie chęci tworzenia coraz ciekawszych wypowiedzi w tym zakresie⁵⁶.

Wśród proponowanych najmłodszym uczniom ćwiczeń słownikowo-frazeologicznych, za szczególnie stymulujące rozwój umiejętności językowych uznaje się następujące działania:

- układanie zdań z zastosowaniem nowego związku frazeologicznego,
- układanie zdań połączone z doбором związków frazeologicznych uprzednio zgromadzonych,
- zastępowanie części wypowiedzi stałymi połączeniami frazeologicznymi (np. zamiast nie denerwować się, użyć wybranego związku frazeologicznego – mieć stalowe nerwy),
- stosowanie wyrażeń, zwrotów i fraz podczas zbiorowego redagowania (poprawiania) dłuższych wypowiedzi,
- układanie zdań z podanymi (np. w tekście) zwrotami, frazami,
- rozwijanie zdań poprzez dodawanie wybranych związków frazeologicznych,

⁵⁵ E. Rostańska, *Determinanty kształcenia językowego w klasach początkowych*, [w:] *Problemy edukacji lingwistycznej. Kształcenie języka ojczystego dziecka*, t. I, red. M.T. Michalewska, M. Kisiel, Kraków 2002, s. 53.

⁵⁶ J. Kulpa, R. Więckowski, *Metodyka nauczania języka polskiego w klasach początkowych*, Warszawa 1983, s. 41.

- stawianie przez nauczyciela pytań, wymagających od dzieci zastosowania podczas formułowania odpowiedzi użycia określonych związków frazeologicznych,
- formułowanie (ustne, pisemne) pytań zawierających związki frazeologiczne,
- wielokrotne redagowanie zdań na podany temat, z wykorzystaniem zbliżonych znaczeniowo, ale za każdym razem innych związków frazeologicznych,
- wyszukiwanie w tekstach związków frazeologicznych, a następnie wykorzystywanie ich podczas formułowania własnych wypowiedzi (ustnych, pisemnych),
- sporządzanie słowniczków (uzupełnionych własnoręcznie wykonanymi przez uczniów ilustracjami) zawierających związki frazeologiczne⁵⁷.

Kształtowanie sprawności frazeologicznej w przestrzeni szkoły nie powinno jednak sprowadzać się jedynie do ćwiczeń związanych z opanowaniem określonych form składniowych, lecz uwzględniać także twórcze ich wykorzystanie w rozmaitych kontekstach (tekstowych i sytuacyjnych). Stąd, w opracowaniach metodycznych eksponuje się rolę ćwiczeń w mówieniu (np. opowiadanie z wykorzystaniem określonych związków frazeologicznych, dialog, opis, „słowny rysunek”, „malowanie słowami” itp.), w trakcie których działania nauczyciela i ucznia koncentrują się na: treści wypowiedzi ucznia, logiczności powiązań między poszczególnymi wątkami wypowiedzi, świadomym, przemyślanym doborze słów (zwrotów) oraz ich formy, kształtowaniu wyrazistości wypowiedzi⁵⁸.

Do tego zestawu działań należy dodać również odtwarzanie treści wybranych przysłów za pomocą ruchów ciała (pantomimy, gry dramatycznej), technik plastycznych, układania rebusów graficznych, formułowania zagadek, rymowanek zawierających wybrane związki frazeologiczne.

Ogromną rolę w opanowaniu stałych połączeń frazeologicznych odgrywa kontakt ze współczesną literaturą dziecięcą, wykorzystującą w sposób celowy i w pełni świadomy potoczne frazeologizmy: metafory, idiomy i przysłowia w celu zainteresowania językiem młodego odbiorcy. Współcześni twórcy literatury dziecięcej⁵⁹ (np. Wanda Chotomska, Mar-

---

⁵⁷ A. Jakubowicz-Bryx, *Wpływ ćwiczeń słownikowo-frazeologicznych zawartych w podręczniku na proces rozwoju mowy dziecka*, [w:] *Edukacja wczesnoszkolna i przedszkolna w warunkach przemian początku XXI wieku*, red. A. Jakubowicz-Bryx, Bydgoszcz 2004, s. 76.

⁵⁸ H. Baczyńska, *Metodyka języka polskiego*, s. 44.

⁵⁹ Także klasycy literatury dziecięcej sięgali po popularne frazeologizmy. Odnajdujemy je w twórczości Jana Brzechwy, np. *pleść androny, wybierać się jak sójka za morze*. Także Ludwik Jerzy Kern w treść swoich utworów włączył takie związki frazeologiczne, jak *mól książkowy, rozmawiać w cztery oczy, stawać na głowie*. Z kolei, przysłowia wplótł

cin Brykczyński, Renata Piątkowska, Natalia Usenko, Agnieszka Frączek, Michał Rusinek, Urszula Kozłowska i inni) poszukują nie tylko atrakcyjnych dla młodego czytelnika środków wyrazu, zamierzają bawić, ale przede wszystkim mają świadomość swojej roli w procesie kształtowania kultury języka codziennego najmłodszego pokolenia. Operują narzędziem, jakim jest język w sposób niezwykle precyzyjny, „z lekkością” wyrażają „zwykłe” treści. Używają słów i ich połączeń nie tylko w sposób wzorcowy (zgodny z przyjętą normą językową⁶⁰), ale czynią to z przyrzużeniem oka, w sposób pozbawiony „nadętego” moralizatorstwa, co zachęca do podjęcia wysiłku czytania. Wspólne lub indywidualne czytanie tekstów powinno stanowić punkt wyjścia do działań mających na celu analizę treści utworu, jego rozumienie (w warstwie bezpośredniej i pośredniej – w odniesieniu do języka figuratywnego), analizę występujących w nim nowych słów i połączeń frazeologicznych, poszukiwanie określeń o zbliżonym lub identycznym znaczeniu do określeń zawartych w tekście, wypowiedzi na temat tekstu, odniesienie treści zawartej w związkach frazeologicznych do indywidualnych doświadczeń uczniów, wykorzystanie związków frazeologicznych zawartych w tekście w innych kontekstach treściowych.

Z kolei, świadome i umiejętne posługiwanie się przez dzieci stałymi połączeniami frazeologicznymi: idiomami, metaforami potocznymi, przysłowiami nie tylko pozwala na bardziej precyzyjne wyrażenie własnych myśli, ale także stymuluje rozwój myślenia. Umożliwia kształtowanie postawy świadomego użytkownika języka. Powinno też stać się inspiracją do poszukiwania wspólnie z uczniami niekonwencjonalnych połączeń leksykalnych, tworzenia poetyckich porównań, metafor, synekdoch itp.

Przygotowanie zaś na poziomie elementarnym konstruuje podstawy, by w klasach starszych szkoły podstawowej poszukiwać wspólnie z uczniami źródeł związków frazeologicznych, co pozwala na łączenie treści z obszaru języka polskiego, historii, kultury, przyrody, a także sztuki (czego przykładem może być wyjaśnianie etymologii frazeologizmu „pleśń duby smalone”). Znajomość związków frazeologicznych może też prowadzić do wspólnych poszukiwań innowacji frazeologicznych (np. podczas analiz popularnych reklam telewizyjnych). Możliwość bazowania

---

w treść swoich wierszy dla dzieci Stanisław Jachowicz, np. *nie czyń drugiemu, co tobie nie mile*.

⁶⁰ Zdaniem A. Markowskiego, istnieje „norma wzorcowa”, czyli zbiór elementów językowych uznawanych za „poprawne lub co najmniej dopuszczalne”. Odzwierciedla ona poziom wykształcenia, inteligencji i „normę uzualną” (użytkową), która określa elementy językowe rozpowszechnione w pewnym typie tekstów albo w pewnych środowiskach, które jednocześnie są na tyle powszechne, że nie są odczuwane jako niepoprawne (A. Kiklewicz, *Tęcza nad potokiem. Kategorie lingwistyki komunikacyjnej, socjolingwistyki i hermeneutyki lingwistycznej w ujęciu systemowym*, Pruszków 2010, s. 64).

w działaniach edukacyjnych na, wypracowanych wcześniej, umiejętnościach frazeologicznych uczniów jest też szansą na coraz bardziej kreatywne korzystanie przez uczniów z dostępnych środków językowych podczas wypowiedzi ustnych i pisemnych.

BIBLIOGRAFIA

- Baczyńska H., *Metodyka języka polskiego w 1-3 szkoły podstawowej*, WSiP, Warszawa 1985.
- Bartmiński J., Tokarski R., *Definicja semantyczna: czego i dla kogo?* [w:] *O definicjach i definiowaniu*, red. J. Bartmiński, R. Tokarski, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1993.
- Baylon Ch., Mignot X., *Komunikacja*, Wydawnictwo Flair, Kraków 2008.
- Bąba S., *Twardy orzech do zgryzienia, czyli o poprawności frazeologicznej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1986.
- Bąba S., Liberek J., *Ze studiów nad frazeologią współczesnego języka polskiego*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2011.
- Bralczyk J., *Porzekadła na każdy dzień*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2009.
- Brzezińska A., *Gotowość dzieci w wieku przedszkolnym do czytania i pisanie*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1987.
- Buttler D., *Zagadnienia poprawności leksykalno-semantycznej*, [w:] *Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności leksykalnej (słownictwo rodzime)*, red. D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz, PWN, Warszawa 1982.
- Dołęga Z., *Promowanie rozwoju mowy w okresie dzieciństwa – prawidłowości rozwoju, diagnostowanie i profilaktyka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2003.
- Dziurda-Multan A., *Dziecięce sposoby tworzenia nazw*, KUL, Lublin 2008.
- Furdal A., *Językoznawstwo otwarte*, TPN, Opole 1977.
- Jakubowicz-Bryx A., *Wpływ ćwiczeń słownikowo-frazeologicznych zawartych w podręczniku na proces rozwoju mowy dziecka*, [w:] *Edukacja wczesnoszkolna i przedszkolna w warunkach przemian początku XXI wieku*, red. A. Jakubowicz-Bryx, Akademia Bydgoska, Bydgoszcz 2004.
- Kiklewicz A., *Tęcza nad potokiem. Kategorie lingwistyki komunikacyjnej, socjolingwistyki i hermeneutyki lingwistycznej w ujęciu systemowym*, Oficyna Wydawnicza Leksem, Pruszków 2010.
- Kowalikowa J., *System i komunikacja w kształceniu językowym i w edukacji lingwistycznej nauczycieli*, [w:] *Problemy edukacji lingwistycznej. Kształcenie języka ojczystego dziecka*, t. I, red. M.T. Michalewska, M. Kisiel, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2002.
- Kowalikowa J., *Mówienie i pisanie w kontekstach edukacyjnych*, [w:] *Wymiary szkolnej edukacji polonistycznej*, red. D. Amborska-Głowacka, R.M. Jabłoński, Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego, Zielona Góra 2005.
- Klemensiewicz Z., *O potrzebie kształcenia sprawności mowy*, [w:] *Metodyka nauczania języka polskiego. Wybór prac*, red. J. Podracki, J. Porayski-Pomsta, E. Sękowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1984.

- Klus-Stańska D., *Jak nie rozwijać mowności dzieci, czyli o tzw. pogadance szkolnej*, [w:] *Edukacja polonistyczna na rozdrożach. Spotkania z językiem polskim w klasach I-III*, red. D. Klus-Stańska, M. Dągiel, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 1999.
- Kłosińska K., *Słownik przysłów. Przysłownik*, Wydawnictwo Publikat, Poznań 2012.
- Kulpa J., Więckowski R., *Metodyka nauczania języka polskiego w klasach początkowych*, WSiP, Warszawa 1983.
- Kurcz I., *Charakterystyka kompetencji językowej-reprezentacje umysłowe*, [w:] *Język jako przedmiot badań psychologicznych, psycholingwistyka ogólna i neurolingwistyka*, red. I. Kurcz, H. Okuniewska, Wydawnictwo Academica, Warszawa 2011.
- Lewicki A.M., *Wprowadzenie do frazeologii syntaktycznej. Teoria zwrotu frazeologicznego*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1976.
- Lusińska A., *Reklama a frazeologia. Teksty reklamowe jako źródło nowych frazeologizmów*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2010.
- Miodek J., *Odpowiednie dać rzeczy słowo. Szkice o współczesnej polszczyźnie*, Ossolineum, Wrocław 1987.
- Milewski T., *Językoznawstwo*, PWN, Warszawa 1967.
- Podlaska D., Świątek-Brzezińska M., *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Park Edukacja, Warszawa – Bielsko-Biała 2011.
- Podracki J., *Pułapki językowe – w szkole i nie tylko...*, Wydawnictwo Juka, Warszawa 2000.
- Plóciennik I., Podlaska D., *Słownik wiedzy o języku*, Park Edukacja, Warszawa – Bielsko-Biała 2008.
- Rittel T., *Metodologia lingwistyki edukacyjnej*, WSiP, Kraków 1994.
- Rostańska E., *Determinanty kształcenia językowego w klasach początkowych*, [w:] *Problemy edukacji lingwistycznej. Kształcenie języka ojczystego dziecka*, t. I, red. M.T. Michalewska, M. Kisiel, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2002.
- Sawaniewska-Mochowa Z., Moch W., *Poradnik językowy. Polskie gadanie*, Wydawnictwo Astrum, Wrocław 2003.
- Sierotwiński S., *Słownik terminów literackich*, Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1986.
- Szymańska M., *Metafory w twórczych wypowiedziach pisemnych uczniów*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2012.
- Szymanek K., *Metafora w perswazji*, [w:] *Aspekty kompetencji komunikacyjnej*, red. B. Sierocka, Oficyna Wydawnicza ATUT, Wrocław 2005.
- Tokarski J., *Frazeologia i paremiologia*, [w:] *Dydaktyka nauki o języku. Wybór prac*, red. J. Podracki, Uniwersytet Warszawski, Warszawa 1986.
- Twardowski A., *Kształcenie dialogowej kompetencji komunikacyjnej u uczniów niepełnosprawnych intelektualnie*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Kalisz – Poznań 2002.
- Wiejak K., *Poznawcze aspekty interpretacji przysłów*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2011.
- Zadęcka-Cekiera A., *Określenia metaforyczne w języku uczniów klas I-III szkoły podstawowej*, [w:] *Edukacja artystyczna a metafora*, red. W. Limont, B. Didkowska, Wydawnictwo UMK, Toruń 2008.